

Tone Ferenc

CELJSKI VOHUN WERNER STIGER

Vodja vohunskega centra v Celju

V začetku leta 1942 se je komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko, SS štandartenfirer Otto Lurker pritoževal, da so mu odvzeli pristojnost nad okoli trideset nemškimi zaupniki v Ljubljani oziroma v Ljubljanski pokrajini in jih podredili sorodnemu komandantu na Bledu. Trideset zaupnikov ali vohunov na tujem, tj. italijanskem zasedbenem območju, nikakor ni malo.¹ Vendar je bil v začetku druge svetovne vojne pomembnejši od ljubljanskega nacistični vohunski center v Celju. Takšnega, kakršen je bil in deloval v letih 1939 in 1940, je vzpostavil in vodil celjski trgovec Werner Stiger z vzdevkom Fritz Werner. Njega je že avstrijsko sodišče obsodilo na štiri leta ječe, ker je tihotapil orožje in nacistično propagandno gradivo. Z načrtnim vohunskim delom je začel 3. oktobra 1938, ko je v uradu odseka varnostne službe v Gradcu (SD-Abschnitt Graz) prisegel neomajno zvestobo in se zavezal za vohunsko delo, medtem ko je že od pomladi istega leta sodeloval z nacističnimi vohuni. O tem je sam povedal:

“Po priključitvi Avstrije sem se zavezal sodelovati z varnostno službo v Gradcu. In ker sem že prej delal na področju politične obveščevalne službe, sem to delo opravljal z najboljšim znanjem in zmožnostjo. Moje delo je bilo razpredeno po vsej deželi in obveščevalna mreža je nenehoma rasla. O vrednosti mojega sodelovanja lahko da informacijo odsek varnostne službe v Gradcu. Število mojih sodelavcev je bilo zelo veliko, ker pa smo morali stroške pokrivati sami, smo lahko Slovenci in Srbi delali le v omejenem obsegu.”²

Stiger pa ni delal samo za varnostno službo (SD-Sicherheitsdienst), temveč tudi za vojaško obveščevalno službo Abwehr. “Konec leta 1938 so prišli gospodje iz vojske v Celje in me zasnubil za sodelovanje. Ker sem pri obveščevalnem delu imel že prej opraviti z vojaškimi zadevami, sem privolil v sodelovanje in odtlej delal tudi na tem področju. Rad bi pripomnil, da mi je bil pred očmi v glavnem samo cilj: Nemčija mora biti o vseh dogodkih poučena in k temu mora vsak folksdojčer pripomoči po svoji najboljši moči. Ker so bile pri meni nenehno preiskave in ker so me že nekaj let kot največjega aktivista

¹ Arhiv ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije (dalje: AMNZ), 106-34/ZA, inv. 142, fond SD Maribor, Lurkerjeva pritožba glede vohunov v Ljubljani 17. 4. 1942

² Pokrajinski arhiv Maribor (dalje: PAM), fond Südost-deutsches Institut Graz (dalje: SODI), fascikel (dalje: f) 1, Stigerjeva avtobiografija 26. 10. 1940

Spodnje Štajerske nenehno opazovali, sem bil vedno vesel, če sem zbrano gradivo lahko odposlal. Ker sem z gotovostjo domneval, da v rajhu gradivo sami razdelijo, sem ga izročal vedno le eni osebi, in to tisti, ki sem jo najhitreje dosegel. /.../ Ker mi je vojska konec leta 1939 dala na voljo tudi denar, sem lahko delo še posebej poglobil in sem po vsej deželi vzpostavil zaupnike. Ker sem moral računati z izdajo ali razkritjem, sem delo organiziral tako, da bi lahko tudi po moji aretaciji delovali dalje. Že v letu 1939 sem si prizadeval, da bi za sodelovanje pridobil sina industrialca Westna, ki je imel v Beogradu odlične zveze.”³

Stiger je z denarjem, ki sta mu ga dajala nemška vojska in Max Adolf Westen (ta se je v začetku leta 1940 tudi sam trdno vključil v delo Stigerjevega vohunskega centra), za vohunsko delo pridobil Wilfrieda Hoffmanna s Teharij (“Herbert”), Seppa Jelenza iz Celja (“Ivan”), Paula Skoberneteta, Maxa Godlerja, ki je imel skrivno radijsko postajo (“Alexander”), Eduarda Paidascha iz Celja (“Stefan”), dr. Gustava Uhliča iz Rimskih Toplic (“Nikolaus”), Josefa Baumanna iz Slovenske Bistrice (“Drann”) in Tonija Lauricha iz Slovenskih Konjic, Fritza Steinböcka iz Žalca, Fritza Müllerja iz Šmartnega pri Celju, Franza Pinterja, Herberta Taucherja, Hildo Bothe, Eduarda Unger-Ullmanna, Karla Skoberneteta (“Dubič”), Karla Sagerja, Ferdinanda Wusserja, Hansa Ledla in morda še koga. Pridobil pa je tudi nekaj oseb, ki niso bile nemške narodnosti, npr. orožniškega narednika v Celju Boška Laziča in policijskega agenta Alojza Emeršiča.⁴

Kaže, da med odsekom varnostne službe v Gradcu in t. i. vojaškim arhivom (Wehrmachtsarchiv) v Celovcu, kar je bilo zakrinkano ime za vojaško obveščevalno službo, ni bilo pravega soglasja, ker so Stigerju naročili, naj pretrga svoje delo pri varnostni službi v Gradcu. Stiger pa tega ni storil in je odtlej za Celovec pošiljal samo podatke o vojaških, za Gradec pa le o političnih zadevah.

Beg v Avstrijo

Jugoslovanska policija pa je kmalu prišla na sled Stigerjevemu vohunskemu delu. Potem ko so marca 1940 v Beogradu prijeli njegovega sodelavca Hansa Stoinschegga, trgovca iz Maribora, so Stigerja začeli opazovati. Ko so ga nameravali prijeti, ga je o tem 4. maja 1940 zgodaj zjutraj obvestil eden od policijskih agentov. Zato mu je uspelo pravočasno pobegniti prek Madžarske v Gradec. Sam je o tem pisal:

“Marca so v Beogradu prijeli enega mojih zaupnikov, Hansa Stoinschegga. Sicer sem računal s tem, da bo molčal, a ga je obremenjevalo dokazno gradivo. Mirno sem delal dalje in sem šele aprila opazil, da me ljubljanski detektivi nenehno zasledujejo. Potrudil sem se, da sem svoj aparat prenesel na druge in sem v delo vpeljal majhno skupino ljudi. 4. maja 1940 me je ponoči zbudil neki slovenski zaupnik iz celjske policije in mi povedal, da je iz Beograda prispela brozjavka, naj me takoj primejo in odpeljejo v Beograd. Vendar nisem verjel v nujnost in sem mislil, da me bodo, tako kot že večkrat, ponovno zaslišali. Odpeljal sem se v celjsko okolico in bi me moja žena morala po telefonu obvestiti, če ne bi prišla policija. Ob določenem času je prišel klic iz Celja, ki pa je bil pretrgan (kar se pri slabem telefonu čestokrat zgodi) in sem se z avtom vrnil v Celje. Ko sem nameraval pri zadnjem vходу vstopiti v svojo trgovino, me je moj skladiščnik opozoril in sem v poslednjem trenutku še prihitel do svojega avtomobila in se rešil aretacije. Vendar se nisem odpeljal takoj k nekemu meni znanemu mejnemu prehodu, temveč sem še 2 dni ostal na deželi, da bi ostal v zvezi s Celjem. Hotel sem se namreč trdno prepričati, če je zadeva res tako resna, kot so mi jo prikazali. Nato sem ugotovil, da me že nekaj tednov zasleduje cel aparat ljubljanskih detektivov (33 mož) in da so me takoj po begu začele iskati vse orožniške postaje. Da ne bi ogrozil mejnih poti, ki se nenehno uporabljajo, če bi me morebiti odkrili, sem se 7. maja odpeljal čez jugoslovansko-ma-

³ Prav tam: Uradnik v odseku obveščevalne službe (SD) v Gradcu dr. Bernhard Bauer je 5. 10. 1940 Stigerjevo delo ocenil takole: Stiger se je zavzemal za delo VI. oddelka kot le malokdo. Sodelovati je začel že leta 1938 in je pošiljal dragocena poročila o najrazličnejših zadevah. Vedno je našel pot in poročal z dobrimi rezultati. Iz Celja navzven je gradil široko obveščevalno mrežo, ki je delovala brezhibno in je zlasti po izbruhu druge svetovne vojne dobavljal najrazličnejše gradivo. /.../ Zaradi izdaje je moral pobegniti in je maja 1940 prišel v rajh. Tudi tu je vse svoje moči posvetil naši stvari. Svojo mrežo je organiziral tako odlično, da je brez motenj delovala naprej tudi po njegovem odhodu kljub nekaterim aretacijam. VI. oddelek odseka varnostne službe je še sedaj odlično poučen o južnem delu Sp. Štajerske; to je v prvi vrsti Stigerjeva zasluga. Ko je prišel v rajh, je prevzel delo tudi pri Wehrmachtsarchivu v Celovcu. Za to ustanovo je v soglasju s VI. oddelkom delal že prej.” (Prepis Bauerjeve ocene v Muzeju za novejšo zgodovino Celje (dalje: MNZC).

⁴ Tone Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941 - 1945*. Maribor 1968, str. 116-118 in 164-170.

Werner Stiger

*džarsko mejo in se 8. maja neopazno pripeljal na nemško ozemlje.*⁵

Delo v Avstriji

Stiger je po prihodu v Avstrijo, ki je bila takrat že skoraj dve leti in dva meseca priključena k Nemčiji, nadaljeval z vohunskim delom, in to tako, da je vzdrževal zvezo s svojimi ljudmi v Celju in drugod v Sloveniji. Tudi o tem je pisal:

"Ko sem prispel na tla rajha, sem obvestil urad varnostne službe SD v Gradcu in obenem Celo-

*vec, da moram nujno poročati in izročiti še tudi razne novice. V Celovcu so zahtevali, naj v lastni pisarni vodim delo naprej in sem to ponudbo tudi sprejel, vsekakor s pripombo, da ne maram opustiti svojega precej starejšega dela pri SD. V kratkem času sem obnovil zveze za SD in Arhiv. Pozvali so me, naj prijavim vse svoje zaupnike, kar sem tudi storil, nakar je Celovec sam vzpostavil zvezo z njimi in me je počasi izklopil. Mnoge zveze so šle čez Gradec in sem moral čestokrat tja. Ob teh priložnostih sem srečal mnoge Spodnještajerce, ki so imeli sestanke v majhnih skupinah in se pritoževali, da nihče ne skrbi za njih. Najprej sem s prošnjo odšel k dr. Carstanjenu v Inštitut za jugovzhodno nemštvo in tam dobil nalogo, naj priložnostno napišem poročilo."*⁶

Iz tega Stigerjevega poročila zvemo, da ga je vojaška obveščevalna služba v Celju dala na hladno, saj je imela v Celju ustrežnejšega obveščevalca, tj. Maxa Adolfa Westna. Kot bomo videli, Stigerju niti v Gradcu ni šlo vse tako gladko. V razmerah, ki jih tu ne moremo prikazovati, ker smo to storili že pred leti v neki drugi razpravi,⁷ je Stiger dobil novo nalogo. Tudi o njej zvemo iz njegovega poročila:

"Do sedaj sem bil navajen, da manj pišem in več delam, zato sem sprejel poziv g. inšp. Zizelsbergerja iz celovškega urada, da pridobivam prostovoljce za vojsko, za folksdojčersko posebno formacijo, in to še posebej zato, ker je vrsta ljudi izrazila največjo željo, da vstopi v nemško vojsko. Prej omenjeni je prvim poslanim ljudem pojasnil namen njihovega upoklica. Zaradi nesrečnega slučaja je o tem na še nepojasnjen način novica prišla v Jugoslavijo. Ljudska govornica je razglašala, da Stiger organizira formacijo prostovoljcev. Zato ni čudno, da so o meni razširjali pravljice kot o največjem znanem bojevniku med ubežnimi folksdojčerci. Tako so npr. govorili, da sem že dalj časa mrtev, da so me ustrelili pri Radgoni, ali da so me obstrelili, vendar sem še uspel preplavati Muro itd. Slovenske oblasti pa teh govoric niso vzele resno in sem lahko opazil, da ni izšlo nobeno uradno policijsko poročilo, temveč da je le orožništvo vzelo to zadevo v vednost kot govorico. Na podlagi tega poročila, ki mi ga je poslal eden mojih zaupnikov, ki sem jih zaposlil za nadomestilo, sem doživel

⁵ PAM, Sodi, f. 1, Stigerjeva autobiografija 26. 10. 1940. O Stigerjevem begu je odsek varnostne službe Gradec takole poročal glavnemu državnemu varnostnemu uradu (RSHA) v Berlinu: "Zgoraj imenovani je bil doslej eden najpomembnejših zaupnikov naše ustanove. Pred približno enim tednom je jugoslovanska policija izdala zanj povelje za aretacijo. Stiger je zanj pravočasno zvedel in je zbežal s sposojenim avtom iz Celja. Od takrat manjka za njim vsaka sled. Domnevamo, da se je napotil na Madžarsko. Prosimo, da bi takoj obvestili vse ustrezne nemške urade na Madžarskem, naj poizvedujejo za Stigerjevim bivališčem in mu nudijo vso potrebno pomoč, predvsem pa naj onemogočijo njegovo izročitev Jugoslaviji. Ker ni od njega nobene novice, so ga na Madžarskem verjetno že aretirali." (Fotokopija Lurkerjeve brzojavke, v MNZC).

⁶ PAM, SODI, f. 1, Stigerjeva autobiografija 26. 10. 1940.

⁷ Tone Ferenc: Spomenice o nemških ozemeljskih zahtevah v Sloveniji leta 1940. Zgodovinski časopis, XXIX/1975/3-4, str. 219-246.

opomin. Očitali so mi lahkomiselnost, čeprav nikakor nisem storil več, kot so mi naročili. Obenem so me postavili pred izbiro, ali hočem delati za SD ali za vojsko, ker oboje ni mogoče. Ker v sopotništvu ne vidim nobenega zadovoljstva, sem sklenil, da si poiščem kakšno zasebno zaposlitev, posebno ker sem moral opustiti upanje na skorajšnjo vrnitev domov. V poslednjih dneh pa sem se vendarle dogovoril s Celovcem za način, ki mi omogoča, da istočasno delam za SD in za druga spodnještajerska vprašanja. Tukaj sem pri VDA /Volksbund für das Deutschtum im Ausland - op. T.F./ prevzel nalogo, da aktiviram Landsmannschaft der Untersteirer in zajamem v posebno kartoteko begunce na območje rajha in opravljam tudi vse druge zadeve."⁸

Seveda Stigerju ne gre vsega kar tako verjeti, najbrž je svoje delo precej precenjeval. 17. in 18. februarja 1941 so jugoslovanske oblasti v Mariboru prijele dva Stigerjeva zaupnika, in to višjega železniškega inšpektorja Rudolfa Schorija in delavca Antona Ertla. Nasedla sta namreč vabi jugoslovanske policije, ki je prek svojega zaupnika - lažnega nemškega agenta - ponudila "vojaške načrte o utrjeni črti ob nemško-jugoslovanski državni meji" za 10.000 dinarjev. Schori je osebno govoril s Stigerjem in ta je denar zagotovil pri uradu vojaške obveščevalne službe v Celovcu. Ko je Ertl prišel po načrte, so ga prijeli, drugi dan pa še Schorija, ki je prišel posredovat zanj.⁹

Stiger je zaradi dobrega vohunškega dela svojega naslednika Westna in zaradi teh aretacij izgubljal na pomenu. Zlasti ko ga je sodišče za zaščito države v Beogradu 20. septembra 1940 obsodilo na 20 let težke ječe in ko je zaradi snovanja nekakšne spodnještajerske legije prišel v nemilost pri nemških vojaških vohunskih uradih, je dal Westen vse od sebe, da bi ga še bolj

očrnil pri vohunskih središčih v Gradcu in Celovcu. Očital mu je zlasti lahkomiselnost in velike politične ambicije. Uspelo mu je, da ga je tako očrnil, da je Stiger sredi septembra 1940 posil urad vojaške obveščevalne službe v Celovcu, naj ga odveže sodelovanja, češ da bo delal le še za graški odsek SD. Vendar ga urad ni maral odvezati delovanja in je Stiger prek nekega svojega zaupnika zanj delal še naprej. "Vsekakor je Westen moje največje razočaranje, ki sem ga kdaj moral doživeti pri prijateljih. Drugače pa še naprej uporablja moje zaupnike in se s tem dela čudovitega moža," je pisal Stiger 7. oktobra 1940.¹⁰

Teden dni po aretaciji Schorija in Ertla in ko so v Celju prijeli tudi Willfrieda Hoffmanna, je tudi Westen 24. februarja 1941 zbežal v Celovec. Prav ta dan je Stigerja najprej odslovil odsek varnostne službe v Gradcu, tri dni kasneje pa še urad vojaške obveščevalne službe v Celovcu. Odtlej je s podvojenimi močmi delal za Institut za jugovzhodno nemštvo v Gradcu in za pokrajinski obmejni urad (Gaugrenzlandamt) NSDAP v Gradcu.

V arhivu omenjenega inštituta v Gradcu se je ohranilo precej gradiva, ki ga je zbral Stiger, ko je delal zanj. Navodila, kaj je treba zbirati, mu je dal sam dr. Helmut Carstanjen, glavni ideolog raznarodovanja Slovencev v Spodnji Štajerski pod nemško nacistično okupacijo.¹¹ Precej gradiva je Stigerju, ki se je podpisoval z lažnim imenom Karl Stefan, poslal že omenjeni Josef Baumann ("Drann") iz Slovenske Bistrice.¹²

Ne vemo še, kdo je dal pobudo, da bi nemške in druge begunce in ubežnike iz Spodnje Štajerske, ki so se na Zgornjem Štajerskem včlanili v t. i. Landsmannschaft der Untersteirer (vodil jo je Max Machalka in nato Franz Russ), zbrali v nekakšno spodnještajersko legijo. Uresničevati so začeli predloge, da bi moške člane Landsmannschaft vojaško urili in jih kot prostovoljce sprejeli v nemško vojsko. Stiger v svojem življenjepisu pravi, da je o tem najprej govoril z dr. Carstanjenom, konkretno pa se je dogovoril z že omenjenim Zizelsbergerjem v Celovcu. Najprej je šlo za uvrstitev na Zgornjem Štajerskem

⁸ PAM, SODI, f. 1, Stigerjeva avtobiografija 26. 10. 1940.

⁹ Brzojavka obmejnega policijskega komisariata Lipnica 18. 2. 1941, zapisnik Stigerjevega zaslišanja na odseku varnostne službe v Gradcu 24. 2. 1941, poročilo odseka varnostne službe Gradec glavnemu varnostnemu uradu (RSHA) Berlin 25. 2. 1941. Schorija in Ertla je nemška civilna uprava za Sp. Štajersko 18. 8. 1942 predlagala za odlikovanje z naslednjo utemeljitvijo: "Oba predlagana sta bila sodelavca, ki so ju 17. 2. 1941 ujeli na svezem delu vohunstva v korist nemškega rajha. Posledica je bila takojšnja aretacija, odgon najprej v zapore v Ljubljano, nato pa v preiskovalni zapor jugoslovanskega sodišča za zaščito države v Beogradu. Po izbruhu vojne med rajhom in Jugoslavijo so ju od tam odgnali v Čačak, kjer so ju tik pred ustrelitvijo rešile hitro prodirajoče nemške enote." (Vse gradivo je v MNZC).

¹⁰ PAM, SODI, f. 1, Stigerjeva avtobiografija 26. 10. 1940.

¹¹ PAM, SODI, f. 1, Carstanjenova navodila za Stigerjevo zbiranje obveščevalnih podatkov na Sp. Štajerskem, rokopis, nedatiran.

¹² PAM, SODI, f. 1, dopisovanje med Stigerjem in Baumannom 1940 - 1941.

živečih folksdojčerjev iz Slovenije v terenske oddelke Sturmabteilung (SA), v katerih bi jih vojaško izurili. "Werner Stiger je v okviru Landsmannschaft organiziral vojaško izobraževanje, da bi jo zaposlili kot legijo na Spodnji Štajerski. /.../ Iz Landsmannschaft izbirajo najspособnejše in najboljše in jih porazdeljujejo med razne SA-šturme ter vključijo v njihov vermanšaft. Posamezniki niti ne vedo, zakaj vse to. V primernem trenutku jih bodo zbrali iz posameznih šturmov in legija bo pripravljena," so se 24. septembra 1940 pogovarjali zastopniki celovškega urada vojaške obveščevalne službe in odseka varnostne službe v Gradcu.¹³ Pri izvajanju te naloge je imel Stiger še kar velik uspeh, saj je že do srede julija 1940 poslal v 2. bataljon 800. vojaškega šolskega polka za posebno uporabo divizije "Brandenburg" že nekaj sto folksdojčerjev iz Slovenije.¹⁴ 25. julija 1940 je Stiger na sestanku z okoli 200 folksdojčerji v Gradcu ugotavljal, da se jih bo v SA prijavilo več kot petsto.¹⁵

Stiger pa ni novačil ljudi samo za omenjeni polk divizije "Brandenburg", ki je bila enota nemške vojaške obveščevalne službe Abwehr in so jo uporabljali za posebne naloge (tudi pri napadu na Jugoslavijo, njen šolski polk pa je bil v letih 1944-1945 celo na Bledu), temveč tudi za druge vojaške enote. Moral pa je razočaran ugotoviti, da jih nato vtaknejo tudi v enote za t.i. Afriški korpus. "To so najboljši, kar jih imamo na voljo. V začetku sem mislil, da bi poskrbeli, da bi jih izobrazili tukaj v SS-Verfügungstruppen in jih pozneje zaposlili doma v esesovski službi. Ker pa tega prek tukajšnje SS ni mogoče urediti, so ljudje sprejeli ponudbo vojske, vsekakor v pričakovanju, da bodo takoj po koncu vojne (mišljeno v Evropi) poslani domov," je poročal Stiger majorju Nierhoffu 23. julija 1940.¹⁶

Kljub temu si je Stiger še vedno prizadeval, da bi spodnještajerske begunce in ubežnike izobraževali v SS. To namreč zveemo iz njegovega novega pisma majorju Nierhoffu: "Ravno pred nekaj dnevi sem dobil iz Italije novico, da je vse pripravljeno na udarec proti Jugoslaviji. V sami

Jugoslaviji hitro naraščajo pojavi razkroja, medtem ko obenem še naprej mobilizirajo, tako da lahko domnevamo, da bo kmalu prišlo do spremembe. /.../ Kljub temu /da so folksdojčerji že vključeni v vojaške enote - op. T.F./ se mi porojeva zamisel, da za primer prevzema oblasti na Spodnjem Štajerskem in na drugih območjih nimamo za SS na voljo nobenih izurjenih sodelavcev - poznavalcev krajevnih razmer in jezika. V štajerskih in koroških mestih že dolgo časa živi vrsta Spodnještajercev, ki bi bili zelo pripravljeni in navdušeni za vsako urjenje. Žal je to nekoliko oteženo zaradi nekoliko pretrdih pogojev. Mlade ljudi hitro sprejmejo v razne organizacije, medtem ko v SS le v redkih primerih. Rad bi predlagal, da bi v Celovcu in Gradcu v manjših skupinah pospešeno izšolali vrsto prvo-razrednih ljudi, ki jih lahko vedno dam na voljo. To bi se moralo vsekakor zgoditi kmalu, ker zares predvidevam, da imamo za to na voljo le malo časa."¹⁷

To vključevanje folksdojčerjev - jugoslovanskih državljanov je prišlo do ušes jugoslovanskim oblastem. Ko je Westen v Celju prek svojih zaupnikov zvedel, da vprašanje t. i. spodnještajerske legije obravnava neka zaupna okrožnica banske uprave v Ljubljani, sta s Zizelsbergerjem v Celovcu napravila celo akcijo proti Stigerju. Baje so ga v drugi polovici septembra 1940 že mislili prijeti, češ da "je ta organizacija /namreč spodnještajerska legija - op. T.F./ v Berlinu nepoznana in krši trenutno neutralnost rajha in bi zato lahko imela kakšne zunanje politične posledice." Baje ga je pred aretacijo rešilo le posredovanje graškega odseka varnostne službe, katerega sodelavec je takrat še bil.¹⁸

Kljub Göringovi prepovedi, da bi še naprej novačili folksdojčerje iz Jugoslavije, in odklonilnemu stališču nemškega zunanjega ministrstva do novačenja, ki se je zanjo zavzemal tudi državni vodja SS Heinrich Himmler, so nacisti na Štajerskem to delali še dalje. Pa niso novačili samo tistih, ki so že bili na Zgornjem Štajerskem, temveč tudi tiste, ki so še živeli na Spodnjem Štajerskem. "Kakor sem Vam že povedal v Berlinu, smo ilegalno prepeljali iz Jugoslavije folksdojčerje, da bi jih tukaj izšolali v SS in čez nekaj tednov vrnili v domovino. V popolnem zaupanju, da bo ta akcija potekala v redu, so se takoj

¹³ Zapisnik razgovora stotnika Kustosa in dr. B. Bauerja v Gradcu 24. 9. 1940, fotokopija v MNZC.

¹⁴ PAM, SODI, f. 1. Poročilo stotnika v. Pfeffra v. Hippelu 18. 7. 1940.

¹⁵ PAM, SODI, f. 1. Stiger je 25. 7. 1940 sklical v Gradcu sestanek, ki se ga je udeležilo okoli 200 Spodnještajercev in povedal, da se jih bo prijavilo okoli 500 in še več za SA.

¹⁶ PAM, SODI, f. 1. Stigerjevo pismo Nierhoffu 23. 7. 1940.

¹⁷ PAM, SODI, f. 1. Stigerjevo pismo Nierhoffu 15. 8. 1940

¹⁸ Zapisnik razgovora stotnika Kustosa in dr. B. Bauerja v Gradcu 24. 9. 1940, fotokopija v MNZC

prijavili najboljši v naši deželi in so prišli čez mejo v večjih množinah. V Gradcu smo pregleдали, ali so sposobni in jih poslali v Breslau /.../ Ljudje so že štiri tedne v rajhu in čeprav žive v vojašnicah, so še vedno v civilnih oblekah. Ko smo jih snubili, smo jim še posebej povedali, da bo njihovo šolanje trajalo šest tednov. Tako so se odločili, da pošljejo sem /iz slovenske Štajerske - op. T.F./ voditelje posameznih mladinskih skupin, seveda v pričakovanju, da se bodo (v rajhu) natančno držali rokov," je poročal Stiger majorju Nierhoffu 27. decembra 1940.¹⁹

Da res ni šlo za majhne skupine, priča podatek, da so v Breslau poslali skupino 80 ljudi. Širokopoteznega novačenja pa nikakor ni mogel opraviti Stiger sam, saj ni smel "na teren" na Spodnjo Štajersko. To delo so opravljali njegovi zaupniki in tudi organizacije Švabsko-nemške kulturne zveze /Schwäbisch-deutscher Kulturbund/, ki se je precej nacificirala.

O Stigerju, ki je v Gradcu bival v hotelu "Wieser", nato nimamo več natančnejših podatkov. Dne 4. marca 1941 so ga vpoklicali v nemško vojsko.

Preiskava o Stigerjevem pobegu iz Celja

Jugoslovanskim oblastem ni moglo biti vseeno, da jim je ušla tako velika "riba" kot je bil vodja vohunskega centra v Celju, Werner Stiger. Krivo za to je bilo predvsem predstojništvo mestne policije Celje.

Predstojništvo mestne policije Celje je bilo ustanovljeno po uredbi o ustanovitvi predstojništev mestne policije z dne 4. novembra 1929. Njegovo področje in sestavo je uredila uredba ministra za notranje zadeve o ustroju in področju predstojništev mestne policije z dne 8. oktobra 1929. Krajevna pristojnost predstojništva policije v Celju je bila še pred združitvijo mestne in okoliške občine razširjena na neposredno okolico mesta Celje, t. j. na Breg, Gaberje, Levec, Lisce in Zavodno, in to z odlokom ministrstva za notranje zadeve z dne 11. januarja 1932. Nadaljnje povečanje ozemelske pristojnosti je nastopilo z združitvijo bivše okoliške občine z mestno občino, in to na podlagi ukaza kraljevega namestništva z dne 7. avgusta 1935, tako da

je bilo 1940. leta predstojništvo mestne policije Celje pristojno za 37 kvadratnih kilometrov z okoli 20.000 prebivalci. Ker je za tako veliko območje primanjkovalo policistov, je kraljevska banska uprava dovolila, da v priključenih krajih varnostno službo opravlja orožniška postaja v Celju. Potrebo po povečanju števila policistov je predstojništvo utemeljevalo tudi s pomembnim geografskim, gospodarskim, političnim, kulturnim in narodnostnim značajem mesta, npr. z delovanjem 130 raznih društev, zelo delavnimi delavskimi društvi in delavno nemško manjšino, kar vse je treba nadzirati. Država naj bi na svoj proračun prevzela vse uslužbence predstojništva, in to 43 oseb, med njimi poveljnika policijske straže, 6 policijskih agentov in 24 policijskih stražnikov. V času Stigerjevega pobega je predstojništvo mestne policije vodil Anton Uršič.²⁰

Ko je predstojništvo mestne policije Celje 4. maja 1940 ugotovilo, da Stigerja ni doma, je ob šestih zvečer z brzojavko opozorilo policijske komisariate na Jesenicah, v Mariboru in Kotoribi, policijski kapetanat Ptuj in sreski načelstvi Slovenske Konjice in Dravograd, naj pazijo na Stigerjev prehod in naročilo: "*Imenovanega aretovati in pod jakom stražom odmah sprovesti ovoj upravi. Broj avtomobila jeste 483.*"²¹ Kot vemo, je bil Stiger še dva dni blizu Celja.

Stiger je bil že v Gradcu ali Celovcu, ko je isto predstojništvo 10. maja 1940 pisno, in to osebno in zaupno, obvestilo vsa sreska načelstva in vse policijske urade v dravski banovini o Stigerjevem pobegu iz Celja, ni pa še vedelo, da je že na avstrijskih tleh. Takole je napisalo: "*Uprava grada Beograda je s pov. br. 3891 od 3. 5. 1940 sporočila, naj se takoj aretira Stiger Werner, trgovec iz Celja, in z močno stražo predvede upravi grada Beograda, ker odgovarja za zločinstvo po zakonu o zaščiti javne varnosti in reda v državi.*" Nato je navedlo, da Stigerja 4. maja zjutraj ni našlo v Celju in da je ugotovilo, da se je 3. maja popoldne s svojim avtomobilom odpeljal proti Mariboru. Navedlo je tudi osebe, h katerim bi se lahko zatekel, in to k tustu Scherbau-

¹⁹ PAM, SODI, f. 1, Stigerjevo pismo Nierhoffu 27. 12. 1940

²⁰ Arhiv Republike Slovenije (dalje: ARS), fond I. (občega) oddelka kraljevske banske uprave dravske banovine (dalje: BAN I), leto 1941 (dalje: 1941), spisi 1461 - 1590, spis 1463, pismo bana dr. M. Natlačna min. za notranje zadeve v Beogradu 18. 11. 1940. Naslovljeno je na ministrovega pomočnika Živojina Simonovića.

²¹ ARS, BAN I, 1941, spis 1494, brzojavka predstojništva mestne policije Celje, Pov. 1075/2 dne 4. 5. 1940.

mu v Radvanju in v njegovo vilo v Bistrici pri Rušah, v svoje lovišče na območju Ljubno - Luče v Savinjski dolini, h Kampuču v Novem Gradu pri Dobrni, v svojo lovsko kočo na Rogli na Pohorju, k tovarnarju Lavrichu v Slovenskih Konjicah, na lovišče v Kočevju, k odvetniku dr. Schneditzu ali zobotehniku Rudolfu Reichu na Ptuj. Končno je predstojništvo navedlo tudi Stigerjeve podatke: *"Stiger je rojen 2. 1. 1907 v Celju, pristojen v Celje, poročen, trgovec s špecerijo v Celju, visoke močne postave, okroglega obraza, svetlokostanjevih las, plavih oči, gladko obrit, oblečen navadno lovsko. Je poznat kot izrazit hitlerjanec, ki ima zveze z vsemi Nemci in nemčurji iz dravske banovine."*²²

Ne vemo, ali je predstojništvo mestne policije Celje že zvedelo, da je Stigerju uspel beg na avstrijska tla ali ne, ko je banski inšpektor Gašper Lipovšek 17. maja 1940 zaslišal predstojnika Antona Uršiča. Ta je izpovedal tole:

"Dne 4. 5. 1940 sem zjutraj malo pred pol osmo uro vstal ter se odpravljaj v urad. Ko sem se odpravljaj, me je prišel obvestiti podnadzornik polic. agentov Čuk Matija, da me čaka v uradu neka šifra. Ob 8. uri sem prišel precej obsežno šifro dešifrirati ter sem bil s tem delom okoli četrta na 10. gotov. Šifra je bila precej obširna in deloma nejasna, zato me je precej zamudila."

Ko sem položaj preštudiral, ter napravil načrt, kako naj se postopa v izvršenju aretacije, sem poklical k sebi podnadzornika polic. agentov Čuka ter mu izročil šifro s pismenim nalogom in ustna navodila, kako ima izvršiti aretacijo.

Odredil sem, da gresta dva agenta na stanovanje, dva pa v popolnoma drugo smer v trgovino, da bi obe patrulji istočasno uradovali, da se izključi vsaka možnost telefonskega ali drugačnega obveščanja prizadetega Stigerja.

Agenti so moj nalog sproti izvršili.

Čuk je takoj napisal nalog za hišno preiskavo in aretacijo, katerega sem vsekakor še pred 10. uro podpisal.

Obe patrulji sta istočasno odšli takoj na delo, tako da sta obe patrulji v najkasneje 10.15 minut gotovo morali biti vsaka na svojem mestu.

Kmalu potem mi je prišel podnadzornik Čuk javiti, da nobena od obeh patrulj ni mogla zajeti Stigerja.

Agent Čuk ali kateri drugi od agentov mi ni vedel povedati, da bi bila Stigerjeva žena agentu Acmanu, ki se je na stanovanju javil, povedala, da je Stiger pred pol ure nekam odšel.

Podnadzornik Čuk mi je le povedal, da je Stigerjev poslovodja dejal, da se bo Stiger okoli poldneva vrnil. Zato sem takoj odredil nadaljnje previdno in neopazno zastraženje tako stanovanja, kakor tudi trgovine, pred katero je agent Čuk sploh pustil na straži agenta Ruprechta od vsega začetka naprej, ko se je pričelo iskanje.

Hišna preiskava dne 26.4. je bila izvršena ob priliki preiskav za orožjem. Najdeni kompromitujoči material sem potem dne 10. 5. 1940 pod pov. št. 1075/3 poslal upravi grada Beograda, ker se je izkazalo, da Stigerja ni bilo mogoče prijeti.

*Pri izvršenju v šifri vsebovanega naročila se je postopalo z vso diskretnostjo in vestnostjo ter v upravičenem pričakovanju, da se bo Stiger kot običajno vsaj po par dneh vrnil v Celje. Niti najmanj nisem imel povoda slutiti, da bi dobil Stiger od kakršne koli strani, najmanj pa od strani tuk. organov kakšen migljaj, da ga čaka aretacija."*²³

Pri omenjeni preiskavi za orožjem so pri Stigerju našli in zaplenili tri knjige, in to Karla Bömerja *Das dritte Reich im Spiegel der Wektresse*, Horsta Wessela *Leben und Sterben*, Alberta Londresa *Terror auf dem Balkan* ter brošuro *Ihr seid die neuen Soldaten*.²⁴ "Šifra", s katero se je Uršič toliko časa "mučil", pa se je glasila:

"69 Beograd 30542 143 3 22/30"

Hitno izvršite najdetaljnije pretres stana kod Stiger Wernera starog oko tridesetčetiri godina iz Celja koji ima špecerijsku radnju na Glavnom trgu u Celju a stanuje u svojoj vili izvan grada, pa imenovanog sa nadjenim stvarima

²³ ARS, BAN I, 1941, spis 1494, zapisnik zaslišanja A. Uršiča 17. 5. 1940.

²⁴ ARS, BAN I, 1941, spis 1494, seznam predmetov, zaplenjenih Stigerju Werneru pri hišni preiskavi 26.4.1940. Celje 10. 5. 1940. Poleg omenjenih publikacij je policija zaplenila tudi tri zavitke dopisov.

²² ARS, BAN I, 1941, spis 1494, okrožnica predstojništva mestne policije Celje, Pov. št. 1075/3 dne 10. 5. 1940

pod jakom stražom odmah sprovesti ovoj upravi /špijunaž/. Uprava grada Beograda, odeljenje opšte policije. Pov. br. 3891/40. Šef opšte policije: Jovanović s.r.”²⁵

Naloga, ki jo je predstojnik Uršič dal omenjenemu podnadzorniku Čuku, pa se je glasila takole: *“G. Čuku, takoj izvršiti natančno hišno preiskavo /2 priči/ in imenovanega dovesti na predst. policije in s prvim vlakom (brzim) pod močno stražo /1 stražnik in 1 agent/ sprovesti upravi grada, opšte odeljenje Beograd. Celje, dne 4. 5. 1940.”²⁶*

Isti dan je inšpektor Lipovšek zaslišal še dva policista. Ivan Ručigaj je izjavil, da je šifrirano brzojavko prejel 4. maja ob 0.15 uri. Takoj je naročil stražniku Francu Glušiču, naj gre nemudoma o tem obvestiti predstojnika Uršiča v hotel Evropa. Obvesti pa naj ga le v primeru, če je ta še buden. *“Bila je tako pozna nočna ura, da sem mislil, da ne bi bilo prav, če bi predstojnika budili iz spanja.”* Ko je Ručigaj šel zjutraj v nadzorno službo, je nameraval obvestiti kakšnega agenta o dospetju šifrirane brzojavke in je to storil, ko je pred sedmo uro zjutraj prišel na predstojništvo podnadzornik Matija Čuk. Če ne bi bil v uniformi, bi šel sam obvestiti predstojnika, tako pa mu je bilo nerodno iti v hotel. Če bi vedel, kako pomembna je brzojavka, bi to storil. Ručigaj je še trdil, da je o dospetju brzojavke obvestil tudi policista Ruprechta, ko se je ta vračal s perona celjskega kolodvora, vendar mu je rekel, da ni treba iti obveščat predstojnika, ker je k njemu že odšel podnadzornik Čuk. Ko se je Ručigaj vrnil z nadzora, je ob 6.15 uri vprašal stražnika Glušiča, če je brzojavka še na stražnici, pa mu je ta odgovoril, da jo je vzel že Čuk.²⁷

Policijski stražnik Franc Glušič je v zaslišanju povedal, da ga je tedanji postajevodja Ivan Ručigaj ob pol enih ponoči poslal v hotel Evropa obvestiti predstojnika Uršiča o prispeli šifrirani brzojavki. Dejal pa mu je, naj ga obvesti le v primeru, če je še buden. *“Napotil sem se takoj v hotel Evropa in vprašal vratarja, če je še g. predstojnik v kavarni. Vrtar mi je odgovoril, da je že šel spat. Jaz sem šel nazaj na stražnico ter javil postajevodji Ručigaju, da g. predstojnika*

nisem obvestil, ker je že šel spat,” je izpovedal Glušič.²⁸

Banski inšpektor Lipovšek je drugi dan, t. j. 18. maja 1940, zaslišal policijskega agenta Josipa Ruprechta. Ta je povedal tole:

“Dne 4. 5. 1940. sem se nahajal radi kontrole vlakov zjutraj na službi na kolodvoru. Kakor običajno prihajam ob 6. uri 30, sem tudi tega dne ob istem času prišel na službo. Prišedši na kolodvor, me je ustavil stražnik Ručigaj ter mi omenil, da je prišla neka šifrirana brzojavka ponoči okrog polnoči ter bo treba obvestiti g. predstojnika. Opozoril sem ga, da je to nujna zadeva in da bi bil moral takoj g. predstojnika obvestiti. Pristavil sem mu še: če ste toliko časa čakali, bo zadeva lahko počakala še teh par minut, da pregledam potnike, ker so baš prihajali ljudje od savinjskega in mariborskega vlaka. Z uprašanjem na postaji se je ugotovilo, da je prišel mariborski vlak ob 6.48 uri.

Ko sem s perona zopet se vrnil na trg, me je stražnik Ručigaj zagledal ter mi dejal, da je že g. Čuk obveščen in da bo šel on k predstojniku ter meni ni treba iti k predstojniku. Pripominjam še, da je prvemu razgovoru prisostvoval stražnik Emeršič, ki je imel službo na kolodvoru. /Poudaril T.F./ Popolnoma sem prepričan, da je Ručigaj Čuka obvestil v času od pol 7 do tričetrt na 7 in ne šele pred pol osmo uro. Kje se je zadrževal Čuk v času od tričetrt na 7 do pol 8, mi ni znano.”²⁹

Policijski stražnik Alojzij Emeršič je pritrdil, da je bil navzoč, ko je stražnik Ručigaj omenil agentu Ruprechtu, da je prispela šifrirana brzojavka in da bo o njej treba obvestiti predstojnika.³⁰

Na vrsti za zaslihanje je bil tudi podnadzornik Matija Čuk. Ta je izpovedal:

“Ker nisem imel dne 4. maja nikakšnega posebnega opravka v uradu, da bi moral bolj zgodaj iti v službo, sem šel tega dne v urad ob normalnem času, tako da bi moral priti na predstojništvo ob pol 8. uri. Malo pred pol 8. uro sem šel

²⁵ ARS, BAN I, 1941, spis 1494, brzojavka min. za notranje zadeve 3. 5. 1940, prepis z dne 18. 5. 1940.

²⁶ ARS, BAN I, 1941, spis 1494, Uršičev nalog Čuku 4.5.1940, prepis z dne 18. 5. 1940.

²⁷ ARS, BAN I, 1941, spis 1494, zapisnik zaslišanja I. Ručigaja 17. 5. 1940.

²⁸ ARS, BAN I, 1941, spis 1494, zapisnik zaslišanja F. Glušiča 17. 5. 1940.

²⁹ ARS, BAN I, 1941, spis 1494, zapisnik zaslišanja J. Ruprechta 18. 5. 1940.

³⁰ ARS, BAN I, 1941, spis 1494, zapisnik zaslišanja A. Emeršiča 18. 5. 1940.

mimo kolodvora, kjer mi je tedanji polic. stražnik in sedanji agent Ručigaj povedal, da je na predstojništvu šifrirana brzojavka ter me je prosil, naj o tem obvestim g. predstojnika, ki stanuje v hotelu Evropa. Ker mi je bilo spotoma, sem se takoj oglašil pri g. predstojniku, ki se je ravno odpravljal v urad in ga obvestil, da ga po izjavi Ručigaja čaka v uradu neka šifrirana brzojavka. Nato sem odšel v urad.

Predstojnik policije je prišel v urad okoli 8. ure, morda 2 ali tri minute po osmi uri. Izročil sem mu takoj ob prihodu dotično šifro."

Nato je Čuk opisal, kako je s policisti Ruprechtom, Karlom Acmanom in Viktorjem Stojkovičem iskal Stigerja. Povedal je tudi, da je vprašal policista Glušiča, ki je stal na križišču, če je videl Stigerja in mu je ta odgovoril, da je Stigerjev poltovorni avto stal pred Rakuschevo trgovino, se nato odpeljal pred kreditno banko ter se končno odpeljal proti Gaberjam. "*Glušič je vse to dobro opazoval, navedel je celo, da je Stigerjev pes nekaj časa tekel za avtom odnosno svojim gospodarjem,*" je še dodal.³¹

Kaže, da je bilo osnovno vprašanje, kdaj je policist Ručigaj izročil brzojavko Čuku. Ta je namreč zatrjeval, da mu jo je izročil šele ob pol osmih in ne že ob pol sedmih.

Zaslišan je bil tudi policijski agent Karel Acman, ki je skupaj z agentom pripravnikom Viktorjem Stojkovičem imel nalogo prijeti Stigerja na njegovem domu, v vili na Krekovi cesti. "*Jaz sem pozvonil na stanovanju; odprla je vrata gospa Stigerjeva, katero sem vprašal, ali je njen soprog doma. Dejala je, da se je pred dobre pol ure odpeljal. Prepričala sva se, da res ni bilo nobenega avtomobila doma. Kajti Stiger nikoli ne gre peš ter se vedno vozi z avtom. /.../ Na vprašanje, kam se je Stiger odpeljal, je dejala gospa, da se je odpeljal v mesto in da se nahaja v trgovini.*" Acman je še povedal, da se dobro spominja, da je to bilo ob 10.15 uri. "*Do tistega hipa, ko mi je podnadzornik Čuk naročil pred navedeno aretacijo, ni bilo ne meni ne nikomur drugemu znano, da obstaja taka namera,*" se končuje zapisnik o zaslišanju. Vojkoviča pa Lipovšek ni mogel zaslišati, ker je bil pri vojaki.³²

Banski inšpektor Lipovšek je takoj po zaslišanju celjskih policistov napisal poročilo za II. (obči) oddelek kraljevske banske uprave v Ljubljani. Poročal je tole:

"Brzojavka (šifra) uprave grada Beograda pov. br. 3891/40 je bila v Beogradu oddana na pošto dne 3. maja 1940 ob 22h 30'. V Celju jo je sprejel policijski stražnik Ručigaj ob 0.15h dne 4. 5. 1940. Ko je videl, da gre za šifro, je takoj poslal stražnika Glušiča v hotel Evropo, da o šifri obvesti tam stanujočega predstojnika mestne policije Uršiča, če je še pokonci, t. j. če se še nahaja v kavarni.

Ker je predstojnik že počival, ga v smislu navodila ni budil.

Zjutraj je Ručigaj ob 5h30' šel v kontrolno službo proti kolodvoru in hotelu Evropa.

Kakor ponoči ni dal zbuditi predstojnika, tudi sedaj ni šel v hotel in obvestil predstojnika o šifri, dasiravno je vedel, da mora biti predstojnik v smislu izdanih navodil takoj obveščen, zlasti ker je moral misliti, da ima šifrirana brzojavka važno vsebino. Njegov izgovor, da kot uniformiran policist v smislu občin predpisov ne bi smel iti v hotel, ne drži, ker bi ga v tem jutranjem času skoraj nikdo ne opazil.

Tako je čakal na prihod agenta Ruprechta, kateremu je vpričo stražnika Emeršiča pravil o brzojavki in potrebi obvestitve predstojnika.

Ker je Ruprecht tedaj (ob 6h30') pristopil h kontroli potnikov od mariborskega in savinjskega vlaka, je pričakal kmalu nato prišedšega podnadzornika agentov Čuka (ob 6h45'), katerega je obvestil o brzojavki in ki je šele ob ca 7h30' o tem obvestil predstojnika. Zakaj ni Čuk predstojnika prej obvestil, ni mogoče dognati; njegova trditev, da ga je Ručigaj le malo pred 7h30' obvestil, ni verjetna; izjave Ručigaja, Emeršiča in Ruprechta so bolj verjetne in podprte z vpisom v službeni kontrolni knjigi, glasom katere se je Ručigaj že ob 6h45' vrnil iz kontrolnega obhoda v stražnico.

Predstojnik Uršič se je dne 4. 5. 1940 sestal z menoj v kavarni Evropa, kjer sem zajtrkoval. Šla sva skupaj v urad, kjer sem zasliševal nekatere policijske organe, sam pa je pričel dešifrirati brzojavko (ob 8h). Ko je bil z dešifriranjem gotov, je dal nalog za aretacijo (okoli 10h).

³¹ ARS, BAN I, 1941, spis 1494, zapisnik zaslišanja M Čuka 18. 5. 1940.

³² ARS, BAN I, 1941, spis 1494, zapisnik zaslišanja K. Acmana 18. 5. 1940.

Tedaj je bilo pa že prepozno, kajti Stiger se je ob 9h30' že odpeljal v smeri proti Gaberjam-Mariboru (glej prilogo e).

Podnadzornik Čuk trdi, da je to javil predstojniku še istega dne 4. 5. 1940 sicer ne pismeno temveč ustmeno.

Te Čukove prijave predstojnik v svojih poročilih nikjer ne omenja; mogoče je na njo pozabil, mogoče pa tega Čuk sploh ni javil. Vpadljivo mi je, zakaj tega Čuk ni dne 17. 5. omenil, ko sem ga vpričo predstojnika zasliševal ter mi je to za preiskavo velevažno novico zaupal šele danes dne 18. 5., ko ni bil več v Celju predstojnik Uršič, ki se je na brzjavni poziv moral ponoči odpeljati k vojakom v Pančevo.

Glavna krivda za neuspeh pade na stražnika in sedanjega agenta Ručigaja, ki ni po predpisu predstojnika takoj obvestil, pač pa je s svojim nerodnim postopanjem povzročil, da je o šifri, dosepevši na predstojništvo policije, na vse rano jutro imelo vednost že pet oseb (Ručigaj, Glušič, Ruprecht, Emeršič in Čuk). Vse mogoče je, da je kdo od teh nehote ali nevede in brez slabega namena naprej govoril o šifri ter je glas o njej udaril na uho onega, ki se je čutil prizadetega. (Poudaril T.F.)

Žand. major Vindakijević, s katerim sem se v zadevi tudi posvetoval, mi je omenil, da je že zjutraj slišal od zasebne osebe o tej šifri, ne da bi vedel za njeno vsebino.

Na zamudnosti zadane krivda tudi Čuka, ki je o izvidu preiskave gotovo bil obveščen o šifri ob ca 6h 45', dasiravno sam trdi, da šele v času malo pred 7h30'.

Predstojnik je šifro v moji navzočnosti dešifriral. Nekako ob 9h30' sem ga vprašal, zakaj gre ter mi je ves vesel povedal vsebino, češ sedaj ima vendar možnost za aretacijo zelo neprijetno se udelejujoče osebe.

Priloženi so s prizadetimi organi sestavljeni zapisniki, prepisi dotične brzjavke ter v stvari od predstojništva izdanih odpravkov.

Zamudnost o poročanju opravičuje predstojnik s pričakovanjem in upanjem, da se bo Stiger zdaj, zdaj vrnil ter ga bo mogoče aretovati.

Ručigaj je mestni policijski stražnik, Čuk je državni podnadzornik policijskih agentov.

Tudi predmetno uradovanje v Celju me je utrdilo v prepričanju, da je v Celju nujno in neodložno potrebno aktiviranje državne policije. Sedanji organi so vse preveč navezani in povezani s celjskimi veljaki iz narodne manjšine; dolgotrajnih dobrih odnošajev ne morejo presekati in morda jih nekateri vočigled izvestnim odvisnostim materialne narave niti ne upajo prekiniti. Tako osebje pa nikoli ne more biti v oni meri zanesljivo, kakor mora javnost od javnih organov pričakovati.

Celjska narodna manjšina je močna in organizovana ter bi utegnila v izrednem slučaju pri nezadostni čuječnosti varnostnih organov povzročiti zelo nevarna presenečenja.

Končno še pripomnim, da mi je major Vindakijević omenil, da je bil dr. Kraigher v noči pred nameravano aretacijo v veseli družbi skupaj s poveljnikom celjske policijske straže Potokarjem, ki je tudi po svoji ženi (Kirbischevi) vsi dran v Celju.

Nujno potrebno je omajano avtoriteto celjske policijske straže utrditi ter poskrbeti, da bo vaje ti politične policije držalo v rokah izključno le predstojništvo in da se ne bodejo v njene prerogative vmešavali nepoklicani elementi ali celo ulica.

Slišal sem, da je včeraj dne 17. t.m. breslavski radio navodno apostrofiral jugoslovansko policijo, naj pazi, kako postopa z nemško narodno manjšino.

*Z vsemi močmi je treba preprečiti, da bi neodgovorni faktorji v mladostni impulzivnosti, nepoučenosti, vsled nasedanja gotovim hujšakem itd. povzročili kakšne neljube in nezaželjene dogodke.*³³

Banski inšpektor Lipovšek je bil precej blizu pravemu vzroku za Stigerjevo obveščenost. Vendar je naivno sodil, da je novica o šifrirani brzjavki le "nehote ali nevede" prišla do prizadetega, t. j. Stigerja. Ker je bila brzjavka šifrirana in jo je prvi dešifriral sam predstojnik Uršič, kaže, da je moral policist obvestiti Stigerja šele, ko je Uršič brzjavko dešifriral tako daleč, da je bila znana njena vsebina, vendar se je kasneje izkazalo drugače. Pravilen pa je seveda Lipovšek.

³³ ARS, BAN I, 1941, spís 1494, poročilo G. Lipovška 18. 5. 1940.

kov sum o povezanosti nekaterih ljudi z veljaki iz nemške manjšine v Celju.

Iz pisma bana dravske banovine dr. Marka Natlačna 10. junija 1940 zvezo, kdo je obvestil kraljevsko bansko upravo v Ljubljani o Stigerjevem begu: *"Z dopisom štaba dravske divizijske oblasti z dne 9. maja 1940., pov. Dj.Ob.br.964, je bila kraljevska banska uprava obveščena, da je dne 14. maja /napaka v pismu - op. T.F./ t.l. celjski trgovec Stiger Werner iz Celja pobegnil. Tega dne se je namreč imela po nalogu uprave grada Beograda izvršiti njegova aretacija in prevedba tej upravi. Istega dne je kraljevska banska uprava prejela poročilo predstojništva mestne policije v Celju z dne 10. maja 1940., Pov. štev. 1075/3, v katerem se ugotavlja, da policijski organi, ki so imeli dne 4. maja t.l. izvršiti hišno preiskavo in aretacijo, Stigerja niso našli ne v stanovanju in ne v trgovini. Ugotovljeno je bilo, da se je odpeljal s svojim osebnim avtomobilom proti Mariboru, od koder se doslej ni več vrnil.*

Da se stvar vsestransko razčisti, je bil g. ban-skemu inspektorju Lipovšku izdan nalog, da izvede preiskavo na licu mesta in z zaslišanjem prizadetih organov predstojništva mestne policije v Celju ugotovi, koga zadene krivda na zamudnem poslovanju s šifrirano brzojavko uprave grada Beograda, ki je omogočilo pobeg Stigerju Wernerju."

Ban dr. Natlačen je pismu priložil Lipovškovo poročilo z dne 18. maja 1940 in ga še na kratko povzel ter sklenil: *"Oba policijska organa Ručigaj Ivan in Čuk Matija sta tedaj malomarno opravljala svojo službo in s tem zagrešila disciplinsko kaznivo dejanje iz čl. 129. toč. 1 z.u.u. Obči oddelek naj povzroči, da se uvede proti obema disciplinski postopek."* Priložil pa je pismu tudi zapisnike zaslišanj posameznih celjskih policistov. Banov pomočnik dr. Stanko Majcen je 15. junija 1940 izdal odločbo o začetku disciplinskega postopka proti Matiju Čuku, roj. 23. 2. 1886 na Slapu pri Vipavi.³⁴

O poteku disciplinskega postopka proti Ručigaju in Čuku nimamo podatkov vse do 1. februarja 1941. Takrat je disciplinsko sodišče pisalo občemu oddelku kraljevske banske upra-

ve, naj bi ponovno zaslišali Matija Čuka glede nekaterih podatkov, ki jih je Čuk navedel v svoji vlogi 24. januarja 1941. Kaže, da je navedel, da je 4. maja 1940 dvakrat iskal predstojnika Uršiča v hotelu Evropa. Nov podatek je tudi ta, da naj bi Čuk prosil komisarja Velkavrha, da naj bi mu pomagal pri dešifriranju brzojavke.³⁵

Za nove okoliščine dogajanja v Celju v zvezi s Stigerjem zvezo iz obsežnega poročila kraljevske banske uprave oddelku za državno zaščito pri ministrstvu za notranje zadeve v Beogradu. To se glasi:

"V zvezi z razpisom z dne 22. januarja 1941., Str. Pov. I. br. 103, čast mi je predusem poročati, da je bil policijski pristav Uršič Anton z odlokom ministrstva notranjih poslov III. br. 79141 z dne 25. januarja 1941 za dobo 30 dni začasno dodeljen v službovanje pri kraljevski banski upravi v Ljubljani. Z istim odlokom je bilo začasno vodstvo predstojništva mestne policije v Celju poverjeno Kukoviču Kazimirju, dosedaj policijskemu pristavu pri upravi policije v Ljubljani.

Z ozirom na izid naknadne preiskave, kakor ga ugotavljam zdolaj, bom predložil ministrstvu poseben predlog, da se pristav Uršič razreši dolžnosti predstojnika mestne policije v Celju ter dodeli v službovanje banski upravi dravske banovine v Ljubljani.

Potem ko je bil pristav Uršič začasno že razrešen dolžnosti predstojnika mestne policije v Celju, je banski inspektor Lipovšek po mojem nalogu v dneh 1. in 3. februarja 1941 izvršil ponovno preiskavo, s katero sta se ugotovila dva bistvena nova momenta, in sicer:

1.) Šifrirana depeša uprave grada Beograda pov. br. 3891 z dne 3. maja 1940. je imela delno otvoreno besedilo, in sicer so bile po rezultatu dosedanje preiskave otvorene naslednje besede: *"u svojoj vili izvan grada"*.

Ugotovilo se je nedvomno, da je to šifrirano depešo prvi dobil v roke stražnik Emeršič, ki jo je dne 4. maja 1940 ob 0.16 uri prinesel stražniku Ručigaju. Ta je depešo odprl, jo ob navzočnosti Emeršiča pregledal ter prečital njeno odprto besedilo *"u svojoj vili izvan grada"*. Emeršič je imel dne 4. maja 1940 od 12. do 4. ure dežur-

³⁴ ARS, BAN I, 1941, spis 1494, poročilo bana dr. M. Natlačna obč. oddelku ban. uprave. Pov. II/2, št. 4753/4 z dne 10. 6. 1940.

³⁵ ARS, BAN I, 1941, spis 1494, pismo disc. sodišča, D.S. št. 9/3 z dne 1. 2. 1941.

no pisarniško službo, od 4. do 8. ure je imel rajonsko službo, od 8. do 12. ure pa je imel zopet pisarniško službo.

Ob 6.30 uri ali nekaj kasneje so se pred železniško postajo v Celju sestali in govorili o šifri ter njenem odprtem besedilu, policijski agent Ruprecht ter stražnika Emeršič in Ručigaj. Razmislili so, na kaj in na koga se depeša in njen odprti tekst nanaša, ne da bi kdo imenoval kako osebo. Agent Ruprecht priznava, da si je sam pri sebi takoj ustvaril mnenje, da se depeša nanaša na Stigerja, katerega so morali tedaj strogo nadzorovati. Prav lahko si je isto mnenje mogel ustvariti tudi po naravi razumni ter vsled dolgoletnega službovanja v Celju z osebnimi in krajevnimi prilikami prav dobro upoznani stražnik Emeršič, in sicer morda že takoj ob 0.16 uri, ko mu je Ručigaj v stražnici prečital otvorene besede, ali pa je do tega zaključka mogel priti vsaj pri razgovoru pred železniško postajo.

Po vsem tem je velika verjetnost, ali skoraj gotovost, da je Emeršič našel nek način, da je opozoril Stigerja. Ta odločen sum potrjuje dejstvo, da se je Emeršič s Stigerjem osebno poznal, da je od njega izposojeval denar in da je imel ljubavne zveze z njegovo svakinjo. Prilike, da obvesti Stigerja, je imel v času rajonske službe od 4. do 8. ure dovolj, pa tudi iz stražnice se je pač mogel po 8. uri neopazno odstraniti. Ta zaključek potrjuje dalje dejstvo, da je Emeršič v zadnjem času pred pobegom postal nemiren in nervozen in da je začel zapravljal denar, da si je bil sicer zelo lakomen po denarju. Končno pa je svojo krivdo najbolj dokazal s tem, da je takoj, ko je začutil, da mu oblastva več ne zaupajo, pobegnil v inozemstvo.

Morda bi se stvar še bolje razjasnila, ako mi ministrstvo pošlje točnejše podatke, na osnovi katerih je bilo v razpisu z dne 13. januarja 1941, Str. Pov. I. br. 6, decidirano povedano, da je Emeršič omogočil Stigerju beg v Gradec, da je to storil na način, da je Stigerju izdal vsebino šifrirane depeše in da je za to dobil od Stigerja 4.800.— din kot nagrado. Pri upravi grada Beograda naj se po možnosti tudi ugotovi, katere besede depeše broj 3891 z dne 3. maja 1940 so bile otvorene in katere šifrirane. Tukaj se to ni moglo ugotoviti, ker je bila dospela šifra po dešifriranju uničena.

2.) Podnadzornik policijskih agentov pri predstojništvu mestne policije v Celju, Čuk Ma-

tija, je v svojem zagovoru na disciplinsko obtožbo navedel sledeče:

Ko ga je dne 4. maja 1940 okrog 6.45 ure pred železniško postajo obvestil stražnik Ručigaj, da je na policijski stražnici šifrirana depeša in ko je izvedel, da predstojnik Uršič še ni bil obveščen, je bil nad postopanjem stražnika Ručigaja nevoljen ter je takoj šel na stanovanje predstojnika Uršiča, da ga obvesti. Našel je Uršiča že budnega ter mu javil, da ga je pravkar obvestil stražnik Ručigaj, da je na stražnici šifrirana brzojavka, ki je dospela ponoči ob 0.16 uri. Predstojnik Uršič je Čuku nato izročil ključ od železne blagajne v predstojnikovi sobi z naročilom, da naj Čuk vzame iz blagajne rečnik za šifre ter rečnik z depešo vred prinese predstojniku Uršiču v njegovo stanovanje. Podnadzornik Čuk je nato pripomnil, da je pred leti večkrat sam dešifriral, nakar ga je predstojnik Uršič poveril, da naj poskuša tudi sedaj depešo dešifrirati, če pa tega ne bi mogel, naj prinese depešo in ključ za šifre Uršiču na stanovanje. Podnadzornik Čuk je takoj odšel na policijsko stražnico in prevzel od stražnika Glušiča depešo. Nato je šel v sobo predstojnika, odprl železno blagajno, vzel ključ za šifre, zaprl blagajno ter odšel nato v svojo službeno sobo in poskusil z dešifriranjem. Posel pa se mu kljub raznim poskusom ni posrečil, ker je način dešifriranja že pozabil, ker vsaj kakih 4 ali 5 let ni več imel opravka z dešifriranjem. Ko je uvidel, da mu dešifriranje ne uspe, je šel zopet na stanovanje predstojnika v hotel "Evropa", da ga obvesti o uspehu svojega dela. Ko je došel v hotel "Evropa", je mogel tam samo ugotoviti, da je predstojnik medtem že odšel v urad.

Podnadzornik Čuk izjavlja, da je v času 3/4 ure, kolikor je imel opravka z brzojavko, storil vse, kar je bilo v njegovi moči, da izvrši službeno dolžnost. Pot od železniške postaje v hotel "Evropa", iz hotela na stražarnico, odpiranje in zapiranje blagajne, poskus dešifriranja, nato pot iz urada v hotel in zopet nazaj v urad so tudi po mnenju banske uprave mogli izpolniti ves ta čas.

Predstojnik mestne policije Uršič priznava, da je izjava podnadzornika v bistvu pravilna in posebnost, da je Čuku res izročil ključ od blagajne in ga poveril z dešifriranjem. Zagovarja se, da je to mogel storiti, ker da je Čuk poleg njega edini državni uslužbenec pri predstojništvu policije, kateremu je vsled moral in tudi mogel poveriti zaupne posle.

Na vprašanje, zakaj tega bistvenega momenta ni javil že pri prvi preiskavi, je podnadzornik Čuk izjavil, da je to zamolčal, ker ni hotel delati neprilike predstojniku Uršiču.

Banski inspektor Lipovšek je tudi preiskoval, ali se je Čuku vendarle posrečilo, da je dešifriral kako besedo iz depeše, toda ni mogel zato pribaviti nobenega bodisi direktnega bodisi indirektnega dokaza ali momenta, ki bi potrdil to domnevo, temveč obstoji velika verjetnost, da Čuk ni mogel dešifrirati niti ene besede. Zato Čuk tudi ni mogel izdati vsebine šifrirane depeše.

Predstojnik Uršič službene tajnosti ni izdal. Ves čas, ko je dešifriral, je bil v isti sobi banski inspektor Lipovšek, ki je tedaj slučajno v Celju vršil neko drugo preiskavo ter ni zapazil, da bi bil Uršič v času od 8. do nekako 10. ure zapustil sobo.

Smatram, da je po uspehu prejšnje in sedanje preiskave ugotovljeno sledeče:

1. Stigerja Wernerja je mogel obvestiti edino Emeršič, in sicer na osnovi svojega doznanja, ki si ga je ustvaril iz otvorjenega besedila šifre.

2. Predstojnik mestne policije Uršič hoté ali zavestno gotovo ni zakrivil, da je Stiger Werner pobegnil. Njegova krivda pa je v tem, da vsaj tedaj, ko ga je podnadzornik Čuk nekaj pred 7. uro obvestil o šifri, ni najhitreje odšel v urad in dešifriral brzojavke. Vsekakor nedopustno je bilo, da je podrejenemu izvršnemu policijskemu organu izročil ključ od blagajne in s tem dostop do knjige za šifre in da ga je celo poveril z dešifriranjem. Kar se mu pa mora najbolj zameriti, je pa to, da potem ko je bil nekako ob 11. uri obveščen, da se je Stiger odpeljal iz Celja, ni imel toliko prisotnosti in prevdarnosti, da bi bil takoj spoznal, da je Stiger pobegnil in da bi bil takoj odredil zasledovanje. Če bi bil takoj obvestil obmejne organe, je verjetno, da bi bili Stigerja še prijeli nekje na poti proti državni meji. Iz teh razlogov smatram, da Uršič ne more ostati več predstojnik mestne policije v Celju.

3.) Neposredna krivda, da odredba uprave grada Beograda za aretacijo Stigerja Wernerja ni uspela, zadene policijskega stražnika Ručigaja, ki je že dne 4. maja 1940 ob 0.16 uri razodel policijskemu stražniku Emeršiču nešifrirani tekst brzojavke, dalje, da je stražniku Glušiču

naročil, naj predstojnika Uršiča ne zbudi, če je že šel k počitku, in da sam ob 5.30 uri, ko je šel mimo hotela "Evropa", ni poklical predstojnika, da bi ga o šifri obvestil. Tako je zakrivil, da je predstojnik doznal za šifro šele po več kakor šestih urah potem, ko je dospela.

Predsednik mestne občine v Celju me je sicer obvestil, da je proti Ručigaju, ki je mestni kontraktualni uslužbenec, uvedel disciplinsko postopanje. Ker pa ne smatra za umestno, da se ta delikatna stvar obravnava pred mestnim disciplinskim sodiščem, in da bi vanjo morda dobil vpogled celo Ručigajev branilec, sem odredil, da se Ručigaj brez nadaljnega postopanja takoj da na razpolago predsedniku mestne občine, tega sem pa obvestil, naj disciplinsko postopanje proti Ručigaju ustavi ter ga eventualno kot kontraktualnega uslužbenca odpusti iz službe..

4.) Podnadzornika Čuka po rezultatu sedanje preiskave ne zadene nikaka krivda. Iz tega razloga in ker bi bilo neumestno, da se o stvari razpravlja pred disciplinskim sodiščem, kjer ima dostop tudi obtožencev branilec, sem odredil, da se disciplinski postopek proti Čuku ustavi.

5.) Ni nikakega dokaza ali indicij, da bi bil kaj zakrivil kak drug uslužbenec predstojništva bodisi od onih, ki so sicer znali za šifro, bodisi od onih, ki so imeli izvršiti aretacijo Stigerja Wernerja.

*Prosim ministrstvo, da izvoli vzeti to poročilo na znanje.*³⁶

Ban dr. Natlačen je isti dan, t. j. 8. februarja 1941, poslal prepise svojega, pravkar navedenega poročila ministrstvu za notranje zadeve, točneje občemu oddelku kraljevske banske uprave, s pozivom, naj ministrstvu za notranje zadeve predlaga Uršičevo premestitev in imenovanje novega predstojnika mestne policije v Celju. Pisal je tudi predsedniku mestne občine Celje, da je naročil v.d. predstojnika mestne policije v Celju, naj Ivana Ručigaja da na voljo predsedniku mestne občine Celje in naj proti njemu ustavi disciplinski postopek ter razmotri, ali ga ne bi kazalo odpustiti iz službe. O tem je pisal tudi v.d. predstojniku mestne policije v Celju Kazimirju Kukoviču. Disciplinskemu sodišču pri kraljevski

³⁶ ARS, BAN I; 1941, spis 1494, poročilo bana dr. M. Natlačna oddelku za drž. zašč. min. za notranje zadeve Beograd, Pov. II/2, št. 616/11 z dne 8. 2. 1941. Naslovljeno je bilo na ministrovega pomočnika Živojina Simonića.

banski upravi pa je dr. Natlačen naročil, naj ustavi disciplinski postopek proti Čuku.³⁷

Disciplinsko sodišče je 15. februarja 1941 z odločbo res ustavilo disciplinski postopek zoper Čuka in o tem obvestilo tudi banskega svetnika Vladimira Sušo kot disciplinskega tožilca.³⁸ Z odločbo predsednika ministrskega sveta in zastopnika ministra za notranje zadeve z dne 19. februarja 1941 so Uršiča premestili iz Celja v upravo policije v Ljubljani.³⁹ S tem pa Uršičeva zadeva še ni bila končana. Obči oddelek banske uprave je namreč 24. marca pisal notranjemu ministrstvu v Beogradu, naj ugodno reši "notranjo prošnjo Antona Uršiča, pristava VII. položajne skupine pri upravi policije v Ljubljani, da se mu dovoli prestop iz resora ministrstva za notranje posle v resor ministrstva za prosveto." Ali se je to zgodilo ali ne, nisem mogel ugotoviti. Nekdo je na izvirno kopijo tega predloga pripisal pripombo: "*Videl! Dodelitev ni mogoča. 17. 3. 1941.*"⁴⁰

Banska uprava v Ljubljani si je prizadevala tudi za ureditev razmer v celjski policiji. Že jeseni 1940 je predlagala ministrstvu za notranje zadeve, "da prevzame država vse osebne izdatke predstojništva mestne policije v Celju". To je utemeljevala s potrebo po večji disciplini in večjem nadzoru nad policisti in z obrambnimi razlogi. "*Podržavljenje mestne policije v Celju zahtevajo tudi vojaška oblastva iz razlogov državne obrambe z ozirom na bližino državne meje in z ozirom na močno nemško narodno manjšino v Celju in okolici.*"⁴¹ Za podržavljenje celjske mestne policije se je zavzelo tudi poveljstvo dravske divizijske oblasti v Ljubljani (general Stefanović).⁴²

Kaže, da se v tem pogledu ni zgodilo nič, saj je banska uprava 24. februarja 1941 ponovno posredovala v Beogradu in za utemeljitev navedla

nov, Stigerjev primer: "*Da se sedanji občinski policijski uslužbenci v Celju ne zavedajo svojih dolžnosti in da ne vršijo pravilno svoje službe, se vidi zlasti iz primera policijskih stražnikov Emeršiča in Ručigaja. Stražnik Ručigaj je malomarno vršil svojo službo glede neke šifre v zadevi Stiger Wernerja, ko je predstojniku policije dotično šifro prepozno izročil. Posledica tega je bila, da je Stiger pridobil časa za pobeg iz Celja. Stražnik Emeršič pa je sumljiv, da je Stigerja opozoril na postopanje proti njemu, da je ta potem takoj zapustil Celje. Emeršič je potem tudi sam pobegnil v inozemstvo in je bil te dni ob vrnitvi prijet.*" Tudi zdaj je potrebo po podržavljenju celjske policije poleg discipline utemeljevala z bližino državne meje in močno nemško manjšino v Celju in okolici.⁴³ Najbrž je bilo že prepozno za kakršno koli ukrepanje, saj je že čez poldrugi mesec vojni vihar zajel tudi Jugoslavijo.

Werner Stiger, Boško Lazić in Alojzij Emeršič med vojno

Vsi trije nemški obveščevalci v Celju, o katerih smo govorili v prejšnjih poglavjih, so po begu na avstrijska tla in nato po zasedbi Jugoslavije nadaljevali obveščevalno delo. Vendar imamo o njihovem delu popolnejše podatke le za Boška Lazića, za druga dva pa le nekaj podatkov.

Wernerja Stigerja so 5. marca 1941 vpoklicali v nemško vojsko v Stettin. Dan pred tem je pisal vodji graškega odseka varnostne službe, SS štandartenfirerju Ottu Lurkerju, "v zvezi z zadnjimi dogodki" precej užaljeno pismo. Ko je poštožil, kako nesrečna sta bila njegov ded in oče, je tudi glede sebe dejal, "*da si nisem zaslužil, da postopate z menoj kot s konfidentom,*" kajti "*leta 1937 sem bil pri firerju in sem se prepričal, da je on osebno pripravljen ustreči prošnjam folksojčerkov, ki se borijo in mi je bilo tedaj rečeno, da če bom kaj rabil, naj se obrnem na njegovo pisarno.*" Zagrozil je, da se bo obrnil na Hitlerja, če se njegove stvari ne bodo uredile. Iz pisma zvemo, da je bil užaljen zaradi prekinitve sodelovanja, po "zadnjem žalostnem primeru v Mariboru," pri čemer je najbrž mislil na Schorijevo in Ertlovo prijetje. Za vpoklic v vojsko, s čimer je tudi pretrgano njegovo delo na narodnostnem področju, je krivil Celovec in Westna. To,

³⁷ ARS, BAN I, 1941, spis 1494, pismo bana dr. M. Natlač na. Pov. II/2, št. 616/11 z dne 8. 2. 1941 disc. sodišču, v.d. predst. mestne pol. Celje, preds. mest. občine Celje.

³⁸ ARS, BAN I, 1941, spis 1494, odločba disc. sodišča D.S., št. 9/5 z dne 15. 2. 1941.

³⁹ ARS, BAN I, 1941, spisi 1591 - 1800, spis 1751, dekret min. za notranje zadeve Beograd, ad I, št. 1761/3 z dne 19. 2. 1941.

⁴⁰ ARS, BAN I, 1941, spisi 2451 - 2750, spis 2697, predlog obč. oddelka ban. uprave Ljubljana notr. min. 24. 3. 1941.

⁴¹ Glej op. 20.

⁴² ARS, BAN I, 1941, spis 1494, pismo štaba dravske div. oblasti, Pov. Dj. Ob. Br. 775 z dne 28. 4. 1940.

⁴³ ARS, BAN I, 1941, spis 1494, pismo bana dr. M. Natlač na min. za notranje zadeve Beograd 24. 2. 1941. Naslovljeno je na min. pomočnika Živojina Simonovića.

da se je po prihodu čez madžarsko-avstrijsko mejo, ko ga je gestapo v Rechnitzu prijel, obrnil na Celovec, je opravičeval s tem, "da si ni znal pomagati drugače".⁴⁴

Spomladi 1941 je major Andreas Zizelsberger svoj obveščevalni center preselil iz Celovca v Celje in ga krstil za "Meldekopf Caesar". Deloval je v smeri Hrvaške, Ljubljanske pokrajine in Madžarske. Jeseni 1944 ga je umaknil na Koroško v kraj Otok (Maria Wörth) ob Vrbskem jezeru.⁴⁵

Po nemški zasedbi Jugoslavije je Stiger deloval v nemški vojaški obveščevalni službi Abwehr. Skopi podatki navajajo, da je deloval v Zagrebu, Banja Luki in v Splitu.⁴⁶

Tudi Boško Lazić je po pobegu delal za nemško vojaško obveščevalno službo Abwehr. Vendar ga je aprila 1941 prevzel gestapo in je z njim prispel v Celje ter do druge polovice leta 1942 delal kot šofer in tolmač na tamkajšnji izpostavi gestapa. Pri zasliševanjih se je "proslavil" z mučenjem zapornikov. Ko se je vrnil v vojaško obveščevalno službo in opravil radiotelegrafski tečaj na Dunaju, je delal v Zagrebu, Osijeku, Sarajevu in Mostarju. Po osvoboditvi Mostarja se je 12. februarja 1945 vtihotopil v topniško brigado 8. korpusa JA, v kateri so ga odkrili in izročili slovenskim oblastem. Vojaško sodišče ga je 26. junija 1946 obsodilo na smrt na vislicah; smrtno kazen so tudi izvršili.⁴⁷ Alojzij Emeršič je po begu iz Celja januarja 1941 živel pod varuštvom nemške vojaške obveščevalne službe in skupaj z Lazićem prebival v nekem gradiču na obrobju Celovca. Februarja 1941 se je podal v Slovenijo, da bi si prek Ilse Stiger, vdove po Augustu Stigerju, zagotovil existenco na avstrijskih tleh. Pri Dravogradu pa so ga ujeli jugoslovanski organi in zaprli. Ko ga je iz ječe aprila 1941 rešil

nemški okupator, je postal pomožni policist in nato celo uradnik gestapa na Spodnjem Štajerskem.⁴⁸ Najprej je bil na celjski izpostavi gestapa, nato do 22. oktobra 1941 pri obmejni policiji Trbovlje, nato dve leti do 28. oktobra 1943 pri obmejni policije Središče ob Dravi in končno na izpostavi gestapa na Ptuj in tudi na gestapovski postojanki Ljutomer.

Še največ je o njegovi dejavnosti pod nemško okupacijo Slovenije povedal v zaslišanju uradnik ptujske izpostave gestapa Hermann Farnleitner. Takole pravi:

"Emeršič Alojz je bil od jeseni 1943 do razpada Nemčije kot tolmač v službi na Gestapo - izpostavi v Ptuj. Prej je bil v službi v istem svojstvu 2 leti na obmejni policijski postaji Dravsko Središče.

Doma je iz Osluševcev pri Ptuj in je bil tam rojen dne 6. 4. 1907. Emeršič je Slovenec in je bil v stari Jugoslaviji pred letom 1941 kriminalni uradnik. Po zasedbi Jugoslavije po Nemcih je bil Emeršič nastavljen kot tkzv. pomožni policist. Kot tak je bil najprej v službi v Celju, potem je prišel k obmejni policiji v Dravsko Središče in nato k izpostavi Ptuj. Pri Gestapo Ptuj je bil Emeršič Alojz kriminalni nastavljenec in SS Scharführer.

Emeršič je bil pri Gestapo Ptuj od 1943 do razpada v maju 1945 porabljan v prvi vrsti kot tolmač in vodja tkzv. izvidniških patrol. Kot tolmač je bil na razpolago vsem referentom gestapa Ptuj in je radi tega delal kot tolmač pri različnih referentih. Pogosto je bil tudi postavljen za vodjo izvidniških patrol in je imel pri tem večkrat spopade s partizani.

⁴⁸ O njem je B. Lazić v zaslišanju povedal tudi tole: "Kratko nakon toga je Stiger pobegao. Za Stigera je došla šifrovana depeša od Uprave grada Beograda za mestnu policiju u Celju. Ovu depešu je na policiji dešifrirao policijski agent Emeršič Alojz jer je imao pristupa do ključa šifre. No kako je sam pričao nije imao prava sam dešifrirati već bi morao pozvati još jednog starijeg od sebe ili šefa. Ovo se je desilo oko jedan sat noću. Emeršič je odmah kotačem otišao u Stigerov privatan stan, pokazao mu depešu i rekao zašto se ide. Nalog je bio da se Stigera ima uhapsiti i stražarno sprovesti upravi grada Beograda, te pretres stana izvršiti. Stiger je odmah pobegao. Emeršič je tada bio dežurni na policiji. /.../ I ako je Emeršič nakon obaveštenja Stigera dostavio depešu starijem (Čuku ?) nije policija pristupila hapšenju Stigera sve do 8-9 sati u jutro, te su prvo otišli u vilu tražeći ga a nakon toga u trgovinu i na taj način mu i inače dali mogućnosti za begstvo, da i nije bio ranije obavešten " (Lazićeva izjava v zaporu v Mariboru 8. 8. 1947). Torej nekoliko drugačna zgodba kot iz Lipovškove preiskave Potrjuje pa Emeršičevo izdajo vsebine brzogajke Stigerju

⁴⁴ Pismo W Stigerja Ottu Lurkerju 4. 3. 1941. prevod v MNZC

⁴⁵ O delovanju Zizelsbergovega obveščevalnega centra v Celovcu in Celju glej Nemačka obavešajna služba VI. Nemačka obavešajna služba u Jugoslaviji Beograd 1960, str. 232 - 255 (dalje: Nemačka obav. služba. VI).

⁴⁶ Nemačka obav. služba, VI, str. 252 Nemačka obav. služba, V. Beograd 1958, Ustaška NDH, str. 310 - 315.

⁴⁷ Arhiv ministristva za notranje zadeve Republike Slovenije Ljubljana (dalje: AMNZ), ZA-80-7, zapisnik zaslišanja B. Lazića v Celju 14. 11. 1946. B. Lazićevo volunsko delovanje v Celju je jugoslovanskemu konzulatu v Celovcu odkril sodelavec Zizelsbergovega obveščevalnega centra v Celovcu Albin Wedam. Lazića so decembra 1940 prijele, zaprli v Ljubljani, vendar so ga po posredovanju kmalu izpustili. Ker je zvedel, da ga nameravajo premestiti v Nikšić, je 28. 12. 1940 pobegnil v Celovec.

*Emeršič je bilo kot tolmač gestapa Ptuj na pram aretirancev izredno grob in surov. Čeprav sam Slovenec je aretirance, ki so bili tudi večinoma Slovenci, v mnogih slučajih pretepal s pestmi in z bikovko ter jih zlostavljal. Bil je znan kot zelo surov in strog in mu je bilo zato pogosto poverjeno izvršiti tkzv. "poostreno zaslišanje" aretirancev. To je obstajalo po določenih predpisih v 10 do 15 udarcih na sedalo. Znano mi je, da so te udarce v Ptuj vedno dajali s tkzv. "bikovko". Emeršič je večkrat tako mučil aretirance in to celo prekoračil. Poostreno zaslišanje je izvršil bodisi po nalogu vodje izpostave ali kakega referenta. Znano pa je bilo tudi, da je aretirance na isti način pretepal in zlostavljal brez naloga predpostavljanih."*⁴⁹

Emeršiča so se po vojni spominjali kot suroveža in to tudi zapisali v šolsko kroniko Središča ob Dravi: *"Bil je najbolj krvoločan izmed vseh gestapovcev, ljudstvo ga je imenovalo "pes" (baje se je po osvobojenju sam obesil). Ljudi je pretepal, jih zapostavljal, zmerjal in javljal oblastem."*⁵⁰

O njegovi dejavnosti kot vodje izvidniških patrulj na ptujskem in ljutomersko-gornjeradgonskem območju iz leta 1944 se je ohranilo bogato izvirno gradivo - poročila patrulj.⁵¹ Ne drži pa podatek, da bi se po vojni obesil, kajti po podatkih jugoslovanskih oblasti naj bi še 1949. leta živel na Dunaju.⁵²

Zusammenfassung

Der Cillier Spion Werner Stiger

Zu Beginn des Zweiten Weltkriegs war in Cilli ein nazistischer Spionagering tätig, der vom Cillier Händler Werner Stiger geführt wurde. Er

stand mit dem Sicherheitsdienst in Graz und der Abwehr in Klagenfurt, getarnt mit dem Namen Wehrmachtsarchiv, in Verbindung. Nicht nur vertrauliche militärische Informationen, sondern auch Angaben über Ämter und Einrichtungen in der slowenischen Steiermark sowie die dort tätigen Personen wurden gesammelt, worauf die Nationalsozialisten nach der Okkupation der Untersteiermark in Frühjahr 1941 zurückgreifen konnten. Stiger hatte auch außerhalb Sloweniens seine Vertrauensleute. Als der jugoslawische Nachrichtendienst nach der Festnahme einiger Spione auch auf Stigers Spur stieß, wollten ihn die jugoslawischen Behörden festnehmen. Doch Stiger wurde von jemandem aus dem Kreis der Cillier Stadtpolizei über das Eintreffen eines chiffrierten Telegramms, das den Haftbefehl enthielt, informiert. So gelang es Stiger am 4. Mai 1940 über Ungarn nach Österreich zu fliehen. Er setzte von dort aus seine Spionagetätigkeit fort, genoß aber wegen der Festnahme einiger seiner Agenten nicht mehr das volle Vertrauen der nachrichtendienstlichen Organe in Klagenfurt und Graz. Stiger versuchte auch, in Deutschland Personen aus der Untersteiermark für die SS und SA, die untersteirische Legion, die deutsche Wehrmacht usw. anzuwerben.

Nach Stigers Flucht aus Cilli führte die königliche Banatsverwaltung in Laibach, wahrscheinlich auf Anweisung des Innenministeriums in Belgrad, eine Untersuchung über die Schuld an der Flucht Stigers durch. Inspektor Gašper Lipovšek verhörte den Vorsteher der Cillier Stadtpolizei Anton Uršič und seine Polizisten, konnte aber den Verräter nicht aufspüren. Erst später fand man heraus, daß der Polizist Alojzij Emeršič Stiger vor der drohenden Festnahme gewarnt hatte. Emeršič floh nach Österreich, als seine Spionagetätigkeit entdeckt worden war. Er wurde aber beim Versuch zurückzukehren an der Grenze gefangen genommen und ins Gefängnis gesteckt, aus dem er dann von den deutschen Besatzern befreit wurde. Unter der deutschen Okkupation war Stiger in verschiedenen Städten Jugoslawiens für die deutsche Abwehr tätig, Emeršič hingegen war bei der Gestapo in Celje, Trbovlje, Središče an der Drau, Ptuj und Ljutomer aktiv, oft als sogenannter Aufklärer bei der Suche nach Partisanen und aus der deutschen Armee Geflüchteten, aber auch als Folterer von Gefangenen.

⁴⁹ AMNZ, dosje Alojz Emeršič, zaslišanje Hermanna Farnleitnerja.

⁵⁰ Arhiv Republike Slovenije, II. dislocirana enota, fond komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo, f. 867/VI, Kronika vojnih dogodkov v središkem šolskem okolišju.

⁵¹ Ko je vodil skupino t.i. raztrgancev (Aufklärer) na ptujskem in ljutomerskem območju, je 26. oktobra 1944 je pri Zgornji Pristavi (občina Sv. Vid pri Ptuj) ubil partizana Antona Avgušтина iz Žetal, 6. decembra 1944 pa je bil sam ranjen v spopadu s partizani pri Brstju pri Ptuj. Kontisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo ga je 1945 razglasila za vojnega zločinca. (Odločbi š 4153 in š 6592 v ARS-II ter š 1416/49 v ARS).

⁵² AMNZ, dosje Alojz Emeršič, poročilo UDV Slovenije 16. 5. 1950.

Renato Podbersič 1.04

ŽELEZNI PTIČ JE PRILETEL Z NEBA IN KONČAL NA NJIVI

Pisal bom o dogodku izpred dobrih osemdeset let, ki nikakor ni spreminjal poteka vojne. Spominjajo se ga le še najstarejši vaščani, bežno je omenjen tudi v vojaških poročilih iz tistega časa. Podrobneje je opisan v vaški kroniki Orehovelj, katere avtor je domačin Slavko Silič.

17. februar 1916 je bil sončen zimski dan. V Orehovljah, vasici na Goriškem, so ljudje hiteli s poljskimi deli, želeli so izrabiti lepo vreme za pripravo na pomladansko setev. Delali so v glavnem ženske in starejši moški, saj je bila večina mlajših že dobro leto na različnih frontah. Na svoji njivi je bil tudi domačin Ivan Klančič, po domače Gian (1860-1937), vaški čevljar in kmet. Bil je že prestar, da bi še lahko služil cesarju in domovini.

Kar naenkrat se je nad poljem zaslišalo bobnenje, ki je postajalo vedno močnejše. V daljavi je Gian zagledal majhno stvar, ki je postajala vedno večja. Čudno se je zibala po zraku in se vedno bolj bližala tlam. Na koncu Gianove njive se je spustila na tla in se z nosom zarila v vodo, tik ob murvi, ki je rasla na koncu njive. Šlo je za italijanski bombnik, vrste "caproni", iz katerega je takoj po zasilnem pristanku skočil italijanski mitraljezec. Gian se ni obotavljal in je v navalu domoljubnega besa stekel do zbeganega Italijana in mu med tekom, bojevito držeč vile pred sabo, zaklical:

"A to¹ si prekljita duša laška!"

Voda na koncu Gianove njive ob murvi se je po domače imenovala "Lahova luža" in to že približno pol stoletja pred pristankom italijanskega letala. To je bila pravzaprav umetno skopana jama, kamor se je stekala voda z okoliških njiv, nekdanj precej zamočvirjenih. Skopali so jo člani kmečke družine iz furlanskega Lučnika (Lucinico), ki so se v Orehovlje priselili sredi prejšnjega stoletja. Po njih je dobila luža ime.

Tistega dne so zgodaj zjutraj tri italijanska letala vzletela z vojaškega letališča v Campoformi-

du pri Vidmu (Udine). Namenjena so bila v letalski napad na Ljubljano, njihov glavni cilj pa so bile tamkajšnje tovarne, ki so se v vojnem času preusmerile v izdelovanje orožja in vojaške opreme. Kot je poročalo ljubljansko časopisje, napad ni bil posebno uspešen.² Toda napadalce je čakala še pot domov.

Nad Komnom na Krasu so jih prestregli avstrijski lovci, ki so vzleteli z vojaškega letališča Ajševica pri Gorici.³ Po kratkotrajnem zračnem boju je dvema italijanskima letaloma uspelo pobegniti, pilot tretjega letala pa je bil smrtno zadet. Pomočnik-mitraljezec je nekaj časa še uspel obdržati letalo v zraku, na koncu pa je le bil prisiljen pristati v "Lahovi luži".

Kmet Gian je ujetega mitraljezca zadržal do prihoda vojaške patrulje, ki ga je odpeljala na zaslišanje v poveljstvo bataljona. To je bilo v Orehovljah v nekdanjem dvorcu plemiške rodbine Pober, danes last Oskarja Tribušona. Mrtega pilota, po činu kapetana, so naložili na voz in ga z vojaškim spremstvom odpeljali pokopat na vojaško pokopališče v Renče.

Nevsakdanji dogodek so vneto fotografirali in ohranilo se nam je kar nekaj slik, ki jih hrani Goriški muzej iz Nove Gorice. Poleg tega je za dolgo ostal v spominu domačinov iz Orehovelj, posebno ga je rad pripovedoval Gian, ki ni nikoli pozabil omeniti svojih zaslug za prijetje italijanskega pilota. Čeprav se je februarja 1916 frontna črta že nevarno približala Orehovljam in so bili prebivalci pogosto priče "pozdravom" s fronte v obliki posameznih granat, je bil zasilni pristanek italijanskega letala prvovrsten vaški spektakel, njihov prvi pravi stik s sovražnikom.

Že čez pol leta, med 6. soško ofenzivo, je ta sovražnik zasedel njihove kraje in Orehovci so morali za dobro leto oditi v begunstvo.

¹ V orehovskem narečju to pomeni tukaj.

² "Slovenec" in "Slovenski narod" sta v naslednjih dneh poročala o tem dogodku in mu namenila kar precejšnjo pozornost, saj so bili letalski napadi leta 1916 še redki.

³ Ob magistralni cesti Nova Gorica - Ajdovščina je še danes na desni pri Ajševici vidno veliko ravno polje, ki ga je avstro-ogrska armada uporabljala za vojaško letališče.

Italijansko latalo po zasilnem pristanku v Lahovi luži

Bližnji posnetek italijanskega letala